

*М. Я. Саламаха,
Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів*

АНГЛОМОВНИЙ ТЕРМІН СФЕРИ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ ТА ЙОГО БАЗОВІ ОЗНАКИ

У статті розглянуто визначення поняття «термін», на основі якого запропоновано визначення «терміна сфери охорони довкілля». З'ясовано та проаналізовано структурні ознаки терміна, які відрізняють його від інших лексичних одиниць.

Ключові слова: термін, дефініція, термінологія, ознаки терміна.

В статье рассмотрено определение понятия «термин», на основе которого предложено определение «термина сферы охраны окружающей среды». Выяснены и проанализированы структурные признаки термина, которые отличают его от других лексических единиц.

Ключевые слова: термин, дефиниция, терминология, признаки термина.

In the article an attempt has been made to look at different definition formulations of the word «term» and on the basis of that own definition for the environmental protection term has been formed. Also features of the term which differ it from other lexical units, have been defined and analyzed.

Key words: term, definition, terminology, features of the term.

Будь-яка галузь науки і техніки знаходить своє вираження у спеціальних термінах. Роль спеціальної термінологічної лексики різко зростає, вона стає джерелом інформації, засобом прогресу науково-технічної революції.

Засновником термінологічної школи є Д. С. Логте, який вперше порушив питання систематизації, уніфікації та стандартизації термінології на основі розробленої ним теорії терміна і термінології ще у 30-роках ХХ-го століття. Зокрема, терміни та термінотворення вивчали: В. Н. Овчаренко, В. П. Даниленко, Е. Ф. Скороходько, Г. О. Винокур та багато інших.

Об'єктом нашого дослідження є термін та його ознаки, що відрізняють термін від інших лексичних одиниць.

Предмет дослідження – визначення терміна сфери охорони довкілля та виокремлення його ознак.

Мета статті – розглянути визначення терміна і на основі цього створити власне «робоче» визначення терміна сфери охорони довкілля, а також виявити ознаки терміна (або вимоги до терміна), що відрізняють його від інших лексичних одиниць.

Дискусії щодо визначення терміна ведуться вже багато років і науковці не можуть прийти до одноставного висновку. Науковці трактують поняття терміна по-своєму, тому наведемо найвідоміші визначення терміна.

В. П. Даниленко дотримується точки зору, що «термін – це слово (чи словосполучення) спеціальної сфери застосування, яке називає спеціальне поняття [4, с. 67]. В. М. Лейчик тлумачить термін як «лексичну одиницю певної мови для спеціальних цілей, що позначає загальне, конкретне чи абстрактне поняття теорії спеціальної галузі знань чи діяльності» [7, с. 136]. О. С. Ахманова визначає термін як «слово чи словосполучення спеціальної (наукової, технічної і т.п.) мови, яке створене (отримане, запозичене і т.п.) для точного вираження спеціальних понять і позначення спеціальних предметів» [2, с. 70]. А. В. Суперанська трактує термін як спеціальне слово (або словосполучення) у професійній діяльності, що вживається в певних умовах [10, с. 14].

Відомий український термінолог Е. Ф. Скороходько стверджує, що термін – це слово чи усталене словосполучення, яке виражає спеціальне поняття науки, техніки або іншої галузі людської діяльності, та має дефініцію, яка розкриває ті ознаки цього поняття, що є релевантними саме для цієї галузі [9, с. 7].

Як бачимо, у сучасних мовознавців немає єдиного загальноприйнятого вичерпного визначення терміна. Проте, спостерігаємо, що з наведених визначень є подібні між собою.

З опорою на вищенаведені дефініції вважаємо, що **термін – це слово або словосполучення, яке позначає наукове поняття чи спеціальний предмет в певній галузі науки або техніки.**

Відповідно, **термін досліджуваної сфери охорони довкілля** – це слово або словосполучення, яке позначає наукове поняття чи спеціальний предмет сфери охорони довкілля. Звернімо увагу на те, що охорона довкілля – порівняно молода наукова сфера, яка народилася з давнішої науки – екології, тому ця сфера є невеликою частиною екології і увібрала в себе багато екологічних термінів. На наше переконання, досліджувана термінологія має міждисциплінарний характер, оскільки в неї входять терміни інших суміжних та несуміжних галузей: біологічної, географічної, геологічної, фізичної, хімічної, математичної, медичної, технічної тощо.

Отже, терміни сфери охорони довкілля позначають те, що є найхарактернішим для охорони довкілля – назви дій та процесів, пов'язаних з охороною довкілля, назви факторів, що завдають шкоди довкіллю, назви методів, способів та заходів, метою яких є охорона та підтримання навколишнього середовища у доброму стані, назви обладнання та приладів, необхідних для боротьби з певними екологічними катастрофами тощо.

Для того, щоб правильно визначити в тексті термін, потрібно знати ознаки, які він повинен мати (або вимоги, які до нього висуваються).

Ознаки терміна, на думку дослідників, також різняться, причому кількістю ознак, що повинні бути в терміні.

Нами виокремлено такі **основні ознаки терміна:**

1) однозначність або ж тенденція до однозначності. Така однозначність повинна бути хоча б в межах певної терміносистеми. Термін повинен мати лише одне значення, тобто позначати лише одне наукове або технічне поняття. Відповідно, поняттю повинен відповідати тільки один термін. Термін повинен бути

однозначним в термінології певної галузі, хоча за її межами піддаючись детермінологізації або транстермінологізації, та ж лексична одиниця може бути пов'язана з іншими поняттями. Проте, повністю усунути багатозначність з терміносистем не вдається. Більшість термінів сфери охорони довкілля є однозначними, хоча випадки полісемії також не є поодинокими. Так, *water purification (the removal of impurities from water)* [11, с. 223] – *очищення води* – є однозначним терміном, як і більшість термінів.

2) **точність.** Термін повинен якнайповніше і найточніше передавати суть поняття, яке він позначає. Це означає, що довжина терміна повинна бути достатньою для позначення поняття і достатньою для його виокремлення із подібних понять. Наприклад, термінологічне словосполучення *anaerobic decomposition (the breakdown of organic material by microorganisms without the presence of oxygen)* – *анаеробний (безкисневий) розпад* [11, с. 10] повністю та точно описує один з методів керування відходами, що полягає у розщепленні органічних сполук мікроорганізмами без використання кисню і вирізняє його від поняття *aerobic decomposition (аеробний (кисневий) розпад)*, який, відповідно, описує розпад сполук у присутності кисню.

3) **значення терміна дорівнює поняттю в обсязі пізнаного.** Характерним для терміна є повне злиття значення слова й означуваного словом поняття. В. А. Звєгінцев підкреслює, що лінгвістичне значення термінів не має природної для звичайних слів потенції розвитку. В термінах розвивається не значення слова, а поняття, яке позначається словом. [5, с. 152]. Отже, термін семантично повинен орієнтувати думку на відображене ним поняття і не суперечити йому [1].

Так, термін *reforestation (the planting of trees in an area which was formerly covered by forest)* – *лісонасаджування* [11, с. 177] відразу орієнтує на діяльність людини щодо оновлення лісу, тобто його насадження, оскільки у склад терміна входить префікс *re-*, що позначає повторення чи відтворення дії, в той час як термін *deforestation (the cutting down of forest trees for commercial purposes or to make arable or pasture land)* [11, с. 55] – *вирубка лісу*, навпаки, описує протилежне першому поняття, так як містить префікс *de-*, що свідчить про протилежне значення чи втрату чогось.

4) **стилістична нейтральність**, або відсутність емоційно-експресивного забарвлення. В.І. Карпова наголошує на відсутності саме психологічного забарвлення. Терміни позбавлені образності, тому, основа зводиться до мінімуму набагато швидше, ніж у звичайних загальноживаних словах [6, с. 7]. Тому, емоційне забарвлення термінів сфери охорони довкілля зводиться до мінімуму. Терміни просто позначають поняття і не надають експресивної окраски – *radiation sterilization (знищення бактерій опромінюванням)*, *sediment pond (ставок-відстійник (для стічних вод))*, *community water system (громадська водна мережа)* тощо.

5) **системність.** Кожен термін входить до певної терміносистеми, у якій виражає своє термінологічне значення. Термін має повністю визначене місце в термінологічній системі, яке залежить від місця відповідного поняття у всій системі понять. Це впливає на структуру та склад терміна. За межами своєї терміносистеми термін може мати зовсім інше значення. Щодо системності, то деякі дослідники стверджують, що **системність терміна** – це класифікаційна сутність, інші вважають, що терміну властива словотвірна системність. На думку третіх, системність терміна є подвійною: як елемента терміносистеми, так і як елемента системи мови. Тому, на нашу думку системність в термінах проявляється двічі. Так, наприклад, термін *sand filter (нізкоковий (водо)очищувач)* відноситься до терміносистеми сфери охорони довкілля, оскільки представляє одну з її лексико-семантичних груп «Назви інструментів та приладів для охорони, очищення, запобігання проблем та підтримання довкілля у відповідному стані», а саме позначає прилад на очищення води. Термін *invisibility (невидимість)* займає в терміносистемі свою нішу в групі на позначення «Назв ознак, характеристик та властивостей, пов'язаних з охороною довкілля», оскільки позначає характеристику повітря. Відповідно, кожен термін сфери охорони довкілля має своє місце в досліджуваній терміносистемі, адже входить до певної тематичної групи (лексико-семантичного поля).

6) **чітка дефініція.** Кожен науковий термін має дефініцію, яка чітко окреслює та обмежує його значення. До дефініції також виставляються певні вимоги: 1). *Об'єктивність.* Об'єктивне визначення – це єдине правильне пояснення поняття; 2). *Історичність.* Якщо визначається явище чи предмет, властиві їй чи іншій епосі, то у дефініції повинні включатися ознаки, які передають інше розуміння цього явища чи предмету. 3). *Чіткість дефініції.* Чіткість дефініції терміна залежить від чіткості і однозначності всіх елементів, які входять у визначення. За вимогами термін повинен піддаватися відносно короткому визначенню. Таке визначення повинне включати перелік ознак, властивих цьому поняттю і унеможливити його хибне розуміння. 4). *Повнота дефініції.* Дефініція терміна повинна містити загальновідомі поняття або ж такі, яким у рамках словникової статті властиве своє визначення.

Так, дефініція терміна із англomовного словника охорони довкілля *earthquake (землетрус)* звучить так: *a sudden movement of the earth caused by the abrupt release of accumulated strain along a fault in the interior. The released energy passes through the earth as seismic waves (low-frequency sound waves), which cause the shaking* [12, с. 127] (*раптовий рух землі, спричинений раптовим вивільненням накопиченого напруження уздовж зсуву породи. Випущена енергія проходить через землю як сейсмічні хвилі (низькочастотні звукові хвилі), які спричинюють струси*). Така дефініція не тільки чітко пояснює, про що йдеться, а й наводить причину утворення землетрусів.

Крім того, потрібно наголосити, що дефініції можуть бути різними. Це можуть бути короткі визначення, розгорнуті чи вичерпні, вони можуть формулюватися з навчальною чи пізнавальною ціллю і розкривати поняття з різних точок зору. Безперечно, що між різними дефініціями одного і того ж поняття не повинно бути суперечностей.

7) **відсутність у терміна синонімів чи омонімів** (в межах однієї терміносистеми), оскільки ці явища ускладнюють наукове спілкування. Зазначена ознака може звучати як унікальність [1]. Тобто, термінологія

прагне до точності та моносемії, хоча на практиці не завжди так, адже існує багато термінів багатозначних і нечітких за своєю семантикою.

Так, нами виявлено 456 синонімів у термінології сфери охорони довкілля, що становить 19% із загальної кількості термінів (понад 2500). Виокремлено 148 синонімічних рядів, кількість елементів в яких коливається від 2 до 8: *cleaning – cleansing – purifying – detergent – abstergent – stope – очисний, миючий; recovery – regeneration – restoration – revivification – відновлення; weathering – erosion – volatilization – вивітрювання* тощо. З точки зору структури переважають однослівні різнокореневі синоніми та синоніми, представлені терміносполукою і відповідною аббревіатурою.

8) **стилість, лаконічність, милозвучність.** Ця ознака є швидше бажаною, ніж реальною, тому що не завжди вдається створити короткий термін, який би при цьому був точним. Для досягнення правильної орієнтації і точності інколи створюються складні, громіздкі терміни, які не є зручними у використанні, адже чим частіше використовується термін, тим коротшим він повинен бути. Така стилість, або короткість, забезпечує легке запам'ятовування терміна та його широке використання. Терміни, що складаються з чотирьох і більше компонентів не знаходять широкого використання в досліджуваній термінології і мають тенденцію до утворення аббревіатур як своїх варіантів. Хоча, з іншого боку, більша кількість компонентів свідчить про стовідсоткову однозначність терміна, тобто багатокомпонентність не є недоліком терміна, а лише сприяє його точності. Це ми підтверджуємо структурним аналізом термінів сфери охорони довкілля, в якій однослівні терміни займають 36%, причому саме серед однослівних термінів найчастіше проявляється явище полісемії. Це підтверджує той факт, що однослівні терміни більш схильні до багатозначності, оскільки позначають більш загальні поняття.

9) **лінгвістична або граматична правильність.** Тут маємо на увазі правильне використання словотвірних засобів, що забезпечує точність терміна. Лінгвістична правильність термінів також забезпечується однакови-ми або подібними морфемними структурами термінів. Маємо на увазі, що кожен термін, чи то іменник, чи прикметник, має свої широко використовувані афікси для позначення процесів, властивостей тощо в межах одного термінологічного поля. Так, наприклад, термін *treat* для утворення іменника використовує суфікс *-ment* (обробка), а не *-tion* чи *-ture*, що свідчить про підпорядкування загальномовним правилам.

10) **мотивованість.** За твердженням Д. С. Лотте, ознаки, покладені в основу терміна, які створюють його «буквальне значення» не повністю відповідають змісту його поняття [8]. Це пояснюється, очевидно, тим, що значення терміна визначається цілою системою понять і приписується за допомогою дефініції. Мотивованість терміна сприяє його запам'ятовуванню та полегшує зв'язок з іншими термінами. Найбільш мотивованими виявлено терміни сфери охорони довкілля, утворені на основі метафоричного та метонімічного перенесень. На основі різноманітних подібностей можна зрозуміти значення терміна. Наприклад: *orphan site* – запущена, покинута ділянка, *source* – джерело забруднення, *seabed* – морське дно, *stream sanitation* – оздоровлення ріки, *clear-cutting* – цілковите вирубування лісу.

11) **деривативність.** Деривативність терміна – це можливість утворювати на його основі інші терміни. Деривативність термінів сфери охорони довкілля проявляється як на рівні однокомпонентних термінів, так і на рівні термінологічних словосполучень. Під деривативністю на рівні однокомпонентних термінів маємо на увазі використання різноманітних словотвірних афіксів, які допомагають утворити терміни різних частин мови. Порівняємо: *treat* (v) – обробляти; *treatment, treating* (n) – обробка; *treatability* (n) – здатність до технологічної обробки [3, с. 265]; *pretreatment* (n) – попередня обробка. Деривативність на рівні термінологічних словосполучень проявляється можливістю створювати нові термінологічні словосполучення на основі певного компоненту, тобто один і той самий компонент служить основою для утворення інших термінологічних словосполучень. Наприклад, згадуваний термін *treatment* утворює такі термінологічні словосполучення: *treatment efficiency* – ефективність обробки, *treatment system* – система очистки стічних вод, *wastewater treatment plant* – завод обробки стічної води, в яких *treatment* виконує роль означення; *treatment, storage or disposal* – обробка, зберігання або усунування (небезпечних відходів) тощо.

Таким чином, за допомогою деривативності утворюються нові терміни. Отже, деривативність є одним із способів збагачення та кількісного поповнення термінології сфери охорони довкілля.

Вищезгадані ознаки терміна принципово відрізняють термінологію від звичайних загальноживаних слів. Насправді дуже важко створити термін, який би відповідав усім вищезгаданим ознакам і ці ознаки є більше бажаними, ніж реальними.

Таким чином, доходимо наступних логічних висновків. Хоча існує велика кількість визначень слова «термін», багато з них мають спільні риси, і це дає нам змогу стверджувати, що **термін** – це слово або словосполучення, яке позначає наукове поняття чи спеціальний предмет у певній галузі науки чи техніки. Кожен термін має певні ознаки, завдяки яким можемо визначити є лексична одиниця терміном чи ні. Якщо лексичній одиниці властиві більшість з цих ознак, то мовний знак кваліфікуємо терміном.

Література:

1. Алаев Э. Б. Экономико-географическая терминология / Э. Б. Алаев. – М. : Мысль, 1977. – 174 с.
2. Ахманова О. С. Очерки по общей и русской лексикологии / О. С. Ахманова. – М., 1957. – 354 с.
3. Балабан Т. Англійсько-український словник-довідник інженерії довкілля / Т. Балабан. – Л. : Вид-во Держ. ун-ту «Львів. політехніка», 2000. – 400 с.
4. Даниленко В. П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 246 с.
5. Звегинцев В. А. Семасиология / В. А. Звегинцев. – М., 1957. – 336 с.

6. Карпова В. Л. Термін і художнє слово : термінологічна лексика в мові сучасної української поезії / В. Л. Карпова. – Київ : Наукова думка, 1967. – 129 с.
7. Лейчик В. М. Термин и его определение // Терминоведение и терминография в индоевропейских языках / В. М. Лейчик. – Владивосток, 1987. – С. 135-145.
8. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии: Вопросы теории и методики / Д. С. Лотте. – М., 1961. – 200 с.
9. Скороходько Е. Ф. Термін у науковому тексті (до створення терміноцентричної теорії наукового дискурсу): Монографія / Е. Ф. Скороходько. – К., – 2006. – 98 с.
10. Суперанская А. В. Общая терминология : Вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева; Отв. ред. Т. Л. Канделаки; АН СССР, Ин-т языкознания. – М. : Наука, 1989. – 243 с.
11. Dictionary of Environment and Ecology. P. H. Collin. – Bloomsbury. Fifth edition. – 2004. – 253 pp.
12. Dictionary of Environmental Science. McGraw-Hill. – 2005. – 496 pp.